

СТРУЧНО УСАВРШАВАЊЕ НАСТАВНИКА У ОБЛАСТИ ПРЕВЕНЦИЈЕ НЕПОЖЕЉНИХ ПОНАШАЊА УЧЕНИКА

Апстракт *Полазећи од значаја превенције непожељних понашања ученика у школи, у раду се разматра улога наставника у остваривању превентивне функције школе и потреба за стручним усавршавањем које наставницима помаже да адекватно одговоре на захтеве овог сегмента свог васпитно-образовног деловања. Улога наставника у превенцији непожељних понашања огледа се у његовом целокупном понашању, тј. односу према ученицима и уважавању њихових индивидуалних карактеристика, одабиру активности, метода и облика рада итд. У складу са разноврсношћу улога које наставник остварује у наставном и васпитном раду, стручно усавршавање у области превенције непожељних понашања захтева развијање различитих компетенција наставника које им помажу да адекватније одговоре на потребе ученика (образовне, емоционалне, социјалне). У раду се указује на области и теме стручног усавршавања које наставницима могу помоћи у њиховом превентивном деловању, као што су: познавање развојних карактеристика деце различитог узраста, природа и механизми јављања и развоја непожељних понашања, интерперсонални односи наставника и ученика, могућности и ефекти примене различитих дидактичко-методичких решења у настави итд.*

Кључне речи: превенција непожељних понашања, наставници, стручно усавршавање.

IN-SERVICE TEACHER TRAINING IN THE AREA OF PREVENTING UNDESIRABLE STUDENT'S BEHAVIOURS

Abstract *Starting from the importance of the prevention of undesirable behaviours of students in school, the paper considers the role of the teacher in the realization of the preventive function of school and the need for in-service teacher training which can help teachers to meet adequately the requirements of this segment of their educational work. The role of the teacher in the prevention of undesirable behaviours is reflected in the totality of the teacher's behaviour, i.e. their attitudes towards the students and respect for individual characteristics, as well as the selection of activities, methods and forms of work, etc. Considering the versatility of the roles the teacher plays in the teaching process, in-service training in the prevention of undesirable behaviours requires the development of various competencies that can help teachers meet the needs of the students (educational, emotional, social) adequately. The paper stresses areas and themes for teacher training which can help teachers in their preventive activities, such as: awareness of the developmental characteristics of children of different ages, the nature and mechanisms of the emergence and development of undesirable behaviours, interpersonal relations between the*

teacher and students, possibilities and effects of the application of various didactic-methodological solutions in the teaching process, etc.

Keywords: *prevention of undesirable behaviours, teachers, in-service teacher training.*

ПОВЫШЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ В ПРЕВЕНЦИИ НЕЖЕЛАТЕЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ УЧЕНИКОВ

Резюме *Учитывая важность превенции нежелательного поведения в школе, в работе говорится о роли преподавателей в реализации превентивной функции школы и указывается на необходимость профессионального развития, которое помогает преподавателям адекватно реагировать на требования этого сегмента их воспитательно-образовательной деятельности. Роль преподавателя в превенции нежелательного поведения отражается в его отношении к ученикам и уважению их индивидуальных особенностей, в выборе активности, методов и форм работы. В соответствии с различными ролями преподавателя в учебной и воспитательной работе, профессиональное развитие в предупреждении нежелательного поведения требует усвоения преподавателями различных компетенций, которые могут помочь им адекватно ответить на самые разные проблемы учеников (образовательные, эмоциональные, социальные). В тексте отмечаются области и темы профессионального развития, которые преподавателям могут помочь в их превентивной работе: возрастные характеристики, особенности развития детей разного возраста, характер и механизмы возникновения и развития нежелательного поведения, роли межличностных отношений преподавателей и учащихся, возможности и эффективность применения различных методов обучения и так далее.*

Ключевые слова: *превенция нежелательного поведения, преподаватели, повышение квалификации.*

Уводна разматрања

Према подацима Светске здравствене организације, код сваког петог детета постоје ризици за развој различитих проблема у понашању и тешкоћа у емоционалном и менталном функционисању (Stortmont et al., 2011). Ризици за развој непожељних понашања могу да потичу из индивидуалних особности детета, породичних прилика, карактеристика школске средине и средине у којој дете живи. С обзиром на друштвена збивања која су захватила нашу земљу у протеклих двадесетак година и која су праћена све већим бројем различитих облика непожељних понашања деце и младих, њихова превенција постаје веома важно друштвено питање и сегмент васпитно-образовног рада школе.

У основи, превенција непожељних понашања ученика може се одредити као спречавање појаве и развоја различитих облика друштвено неприхватљивог понашања која представљају одступање од друштвено прихваћених норми пона-

шања. Као непожељна понашања ученика која се јављају и испољавају у школској средини, могу се издвојити: самовољно напуштање наставе (бежање са часова), непоштовање ауторитета, сукоби са наставницима и ученицима, непоштовање правила понашања, уништавање школске имовине, крађе, насилна понашања итд. Осим спречавања јављања непожељних понашања, превенција може и треба да се схвати као стварање повољних и подстицајних услова за развој деце и младих, тј. ученика. У превенцији се најчешће полази од идентификације фактора који могу бити (или већ јесу) одговорни за јављање непожељних понашања, али и оних фактора који могу представљати извор подршке позитивним утицајима на понашање и развој појединца. У том контексту, превентивно деловање заснива се на ублажавању дејства неповољних и јачању повољних чинилаца развоја, а у циљу спречавања различитих дисфункција у понашању и развоју детета (Hawkins et al., 2004; Masten, 2001).

С обзиром на то да у школским условима није могуће увек успешно деловати на факторе који погодују појави непожељних понашања (као што су неповољне породичне прилике), стварање подстицајне и подржавајуће средине, оријентисане ка развијању позитивних облика понашања ученика, може бити основа превентивног деловања школе. Школа располаже великим могућностима за подстицање дечјег развоја, креирање позитивног окружења, учачавање првих знакова ризичних понашања и правовремено и адекватно реаговање у циљу спречавања њиховог даљег развоја (Вашић, 2009). Стварање пријатне и охрабрујуће средине за учење и развој треба да се заснива на ослушкивању потреба и обезбеђивању различитих извора и облика подршке ученицима. У остваривању ових настојања, улога наставника као креатора и реализатора васпитно-образовног процеса веома је значајна за постижање позитивних резултата у процесу превенције непожељних понашања ученика.

Улога наставника у превенцији непожељних понашања ученика

Наставник, као реализатор различитих школских активности, има веома важну и одговорну улогу у ефикасном остваривању васпитно-образовног процеса, а самим тим и у остваривању превентивне функције школе. Комплексност васпитно-образовног процеса намеће потребу остваривања различитих и сложених улога наставника које од њега захтевају да планира и организује различите активности, примењује различите методе и облике рада у наставном процесу, гради интерперсоналне односе с ученицима, доприноси успостављању позитивних интеракција међу ученицима, утврђује (заједно с ученицима) правила и границе дозвољеног понашања, користи награде и санкције у процесу успостављања дисциплине у одељењу, надзире и предузима мере за отклањање проблема у понашању ученика, успоставља сарадњу с родитељима која ће на одговарајући начин родитеље укључити у васпитно-образовни рад школе (Emmer & Stough, 2001). Од приступа наставника различитим улогама – организатора, креатора, сарадника, регулато-

ра социјалних односа, партнера у афективној интеракцији, модела пожељног и очекиваног понашања – које се од њега очекују у васпитно-образовном процесу, зависи у којој мери ће доприносити позитивним васпитним и образовним исходима. Поменуте улоге наставника тесно су повезане са креирањем повољних и подстицајних услова за учење и развој ученика и деловањем у правцу превенције непожељних понашања.

Наставник, примењујући интерактивне методе и облике рада, подстиче мотивацију и активно учешће ученика у наставном процесу, развија сарадничке односе и позитивне вршњачке интеракције (развијањем осећаја припадности и прихваћености у вршњачком колективу, пружањем подршке и помоћи у заједничком раду), доприноси развоју социјалних и комуникацијских вештина итд. Успостављајући и развијајући односе с ученицима, утемељене на јасно дефинисаним правилима понашања и њиховом доследном спровођењу, као и применом награда и санкција које следе за поједине облике понашања, наставник подстиче код ученика позитиван однос према правилима понашања, пожељне облике понашања, одговорност за сопствено понашање (Gable et al., 2009; Thornberg, 2007). Разумевањем потреба, емоција, проблема ученика и пружањем различитих видова помоћи и подршке, наставник унапређује интерперсоналне односе с ученицима, који су претпоставка његовог успешног васпитног и образовног деловања. У супротном, уколико је наставник недоследан у свом понашању и односу према ученицима или уколико нема довољно разумевања и није заинтересован за потребе ученика, може допринети јављању незадовољства код ученика које се може негативно одразити на однос према наставнику, школска постигнућа, редовност похађања наставе, поштовање правила понашања и сл.

Наставник различите улоге у васпитно-образовном процесу углавном остварује кроз непосредни рад с ученицима, који му омогућава да, у зависности од његове осетљивости, спремности и стручне оспособљености, препозна и уочи потребе, склоности, интересовања или проблеме својих ученика. Тиме наставник може много допринети: 1) идентификацији различитих група ученика, почев од оних који су „у границама” нормативног развоја до ученика код којих постоје ризици за развој непожељних образаца понашања или сама непожељна понашања (Walker et al., према: Walker & Shinn, 2002), уочавању потребе за предузимањем одговарајућих превентивних мера и активности, као и њиховом ефективнијем планирању и програмирању, реализацији, праћењу и унапређивању остварених ефеката.

Закључујемо да наставник, разумевањем сопствене улоге у васпитно-образовном процесу, схватањем функције наставе (и других школских активности), својим понашањем, односом према нормама и правилима понашања у школској институцији, социјалним односима које гради с ученицима, остварује одговарајући утицај на понашање и развој ученика, а самим тим и на превенцију непожељних понашања.

Стручно усавршавање као претпоставка ефективног превентивног деловања наставника

Стручно усавршавање, као процес развијања знања и компетенција наставника, представља важну претпоставку њиховог успешног васпитног и образовног деловања и унапређивања васпитно-образовног рада школе. Улога наставника у васпитно-образовном процесу, а самим тим и у превенцији непожељних понашања ученика као његовом значајном сегменту, веома је комплексна и захтева од наставника спремност да одговори на сложене и различите захтеве наставничког позива. Стручно усавршавање, односно стручна оспособљеност наставника, сматра се важном претпоставком успешне примене различитих превентивних и интервентних мера у васпитно-образовном раду с ученицима (Kincaid et al., 2007; Lewis et al., 2010; Luiselli et al., 2005; Simonsen et al., 2008). У прилог значају стручне оспособљености наставника за остваривање његовог превентивног деловања говоре резултати истраживања који показују да ученици с испољеним проблемима у понашању имају негативна искуства у интерперсоналним односима са наставницима који нису спремни да адекватно одговоре на њихове потребе (Pavri, 2004; Webster-Stratton et al., 2008). Неодговарајућим реакцијама на понашање ученика, давањем значаја искључиво испољеним непожељним понашањима и занемаривањем најмањег помака у понашању, наставник не помаже ученику да се избори са тешкоћама у социјалном функционисању.

Иако различите студије говоре о значају улоге наставника у емоционалном и социјалном развоју ученика и у превенцији непожељних понашања (Stortmont et al., 2011; Webster-Stratton et al., 2008), показало се да неки наставници мисле да је њихов задатак (и одговорност) једино да подучавају ученике у области свог наставног предмета, да развијање и подстицање пожељних понашања ученика нема превелики значај ни за саме ученике ни за школу, и да самим тим проблем непожељних понашања није у њиховом делокругу (McKevitt & Braaksma, 2008). Може се рећи да овакви ставови наставника не доприносе остваривању васпитних задатака и превентивне функције школе.

Имајући у виду поменуте налазе, као важна претпоставка ефикасности остваривања стручног усавршавања наставника у области превенције непожељних понашања ученика, намеће се потреба развијања свести наставника о значају остваривања различитих улога у васпитно-образовном процесу (које су у функцији задовољавања разноврсних потреба ученика), чиме се унапређује сам процес и његови исходи. Друга важна претпоставка базира се на наставниковом препознавању сопствене потребе за јачањем компетенција у циљу превентивног деловања као сегмента васпитно-образовног рада.

Да би се оствариле наведене претпоставке, важно је да наставник упозна теоријска сазнања и резултате истраживања који указују на значај саме превенције непожељних понашања ученика и улоге наставника у процесу њеног остваривања. То се може сматрати првим кораком у процесу подстицања наставника да у раду с

ученицима посвете пажњу овом сегменту васпитно-образовног рада. Осим тога, одговарајућа сазнања из области педагогије и психологије могу представљати снажан ослонац за предузимање превентивних, довољно осетљивих, доследних, узрасно и развојно одмерених акција и одговора наставника на околности и догађаје у учионици (Emmer & Stough, 2001). У том смислу, стручно усавршавање наставника у области превенције непожељних понашања ученика може да се темељи на следећим важним областима и темама: развојне карактеристике деце различитог узраста, природа и механизми развоја непожељних понашања, успостављање и развијање интерперсоналних односа између наставника и ученика, могућности и ефекти примене различитих дидактичко-методичких решења у настави, могућности и ефекти примене различитих васпитних мера и поступака, развијање сарадничких и партнерских односа са породицом.

Сазнања о развојним карактеристикама ученика одређеног узраста и могућим разликама у способностима, темпераменту и другим индивидуалним својствима треба да заузимају значајно место у стручном усавршавању наставника (Webster-Stratton & Reid, 2010). Она су претпоставка разумевања потреба и интересовања ученика, као и могућих промена у понашању у појединим развојним фазама (посебно у адолесцентном периоду). На разумевању потреба ученика базира се уочавање важности индивидуализованог приступа и пружања одговарајућих видова подршке њиховом развоју. Према томе, основу стручног оспособљавања наставника треба да чини потпуније и дубље разумевање и сагледавање дечје природе, које омогућава наставницима да сврсисходно одговоре на различите потребе ученика, а тиме и да допринесу бољим школским постигнућима и позитивнијим ставовима ученика према школи, што се опет може позитивно одразити на мањи степен непожељних понашања.

Услед сложености природе непожељних понашања и механизма њиховог развоја, важно је да наставници стичу знања о ризичним чиниоцима и онима који могу допринети повољним и пожељним исходима у понашању и развоју детета, као и о различитим механизмима њиховог деловања и узајамног утицаја. Ова сазнања су значајна за правовремену идентификацију деце код које постоје ризици за развој проблема у понашању, као и оне код које су поједини облици непожељних понашања у зачетку, те се раним интервенцијама може спречити да се учврсте и постану устаљени обрасци понашања. То значи да наставницима сазнања из ове области помажу у планирању одговарајућих и одмерених превентивних мера и активности, усклађених са темељном и обухватном проценом чинилаца који могу бити узрок појаве непожељних понашања код деце и младих који су изложени њиховом дејству, али и оних који могу позитивно утицати на понашање и развој и пружити помоћ у превазилажењу различитих тешкоћа током одрастања.

Посебан значај у остваривању превентивног деловања наставника има успостављање позитивних интерперсоналних односа с ученицима. Сматра се да понашање наставника има значајну улогу у процесу изградње и обликовања односа с ученицима, те се као посебно важне за позитивне исходе у дечјем понашању

и развоју издвајају две димензије у понашању наставника: прва димензија односи се на одлике и начин комуникације наставника с ученицима, а друга на подршку емоционалном и социјалном развоју ученика, што захтева стварање позитивне и предвидиве средине за учење и успостављање интеракције са наставником који је осетљив на потребе ученика (Domitrovich et al., 2009).

Један од могућих приступа стручном усавршавању наставника базира се на променама у понашању наставника које ће допринети успостављању квалитетнијих интерперсоналних односа с ученицима (Pianta, 2011). У том циљу, стручно усавршавање наставника треба да обухвата: стицање знања о карактеристикама, димензијама, могућим начинима развијања и богаћења интеракција између наставника и ученика; посматрање и анализу примера квалитетних односа наставника и ученика; обуку у социјалним и комуникацијским вештинама која омогућава наставницима да идентификују адекватне (и неадекватне) одговоре на различите потребе ученика (образовне, емоционалне, социјалне), али и да делују у правцу развијања социјалних вештина ученика; индивидуализовану стручну подршку и повратне информације о ефикасности и квалитету наставничких интеракција с ученицима (Pianta, 2011).

Познавање могућности и ефеката примене различитих дидактичко-методичких решења, заснованих на активном учешћу свих учесника наставног процеса, значајно је за креирање наставе у којој ће се остваривати интеракција између наставника и ученика, као и између самих ученика. Примена метода и облика рада којима се подстичу интерактивни односи у настави повезана је са мањим степеном делинквентних и антисоцијалних понашања, позитивнијим односом ученика према школи и бољим школским постигнућима (Gorman-Smith, 2003). Њиховом применом доприноси се развоју социјалних вештина ученика и успостављању квалитетнијих вршњачких интеракција и односа са наставницима. Код ученика се развијају вештине комуникације, као што су формулисање и аргументовање сопствених ставова; спремност да се саслуша други; способност да се води дијалог; осетљивост за различите социјалне и интелектуалне перспективе; постојаност мишљења и поред притиска већине; поштовање саговорника; спремност на сарадњу и поделу улога, обавеза и одговорности итд. (Ivić, Pešikan i Antić, 2001).

Сагледавање могућности и ефеката примене различитих васпитних мера и поступака у васпитно-образовном раду омогућава наставницима да њиховом одговарајућом применом креирају стабилну, предвидиву и подстицајну средину за учење и развој. У остваривању тих настојања важну улогу има дефинисање и формулисање правила понашања и утврђивање система награда и санкција које следе за понашања која су у складу или у супротности са дефинисаним и очекиваним понашањима. Стручно усавршавање може помоћи наставницима да схвате важност уважавања одређених захтева у примени васпитних мера и поступака, као што су одмереност, доследност, континуитет, применљивост, усклађеност с узрастом ученика... Уколико се васпитне мере и поступци примењују у складу са

наведеним захтевима, извесније је да ће доприносити развоју и учвршћивању пожељних облика понашања (Webster Stratton & Reid, 2010).

Успостављање и развијање сарадничких и партнерских односа наставника са породицом ученика представља важан сегмент стручног усавршавања наставника и остваривања превентивне функције школе (Webster Stratton & Reid, 2010). Исходи у образовању и развоју ученика јесу заједничка одговорност наставника, родитеља и самих ученика, што захтева припремљеност и оспособљеност наставника за подстицање партиципације родитеља и ученика, пружање подршке образовним и развојним потребама ученика и њихових породица, успостављање двосмерне комуникације, креирање позитивне и сарадничке атмосфере, али и уочавање снага породице на темељу којих се могу градити партнерски односи у процесу подржавања дечјег развоја (Evans, 2013; Miller et al., 2013). Претпоставка остваривању учешћа и партиципације родитеља у школском раду и животу јесте спремност наставника да родитеље укључи у одређене активности и да заједнички делују и поделе одговорност за реализацију васпитних и образовних циљева и задатака школе.

У различитим областима стручног усавршавања нашле су се оне које сматрамо основом јачања компетенција наставника у остваривању његове превентивне улоге. Али, с обзиром на то да је превенција важан сегмент целокупног васпитно-образовног рада, стручно усавршавање наставника у функцији превенције непожељних понашања ученика не исцрпљује се поменутих областима и темама. То подразумева развијање различитих компетенција које омогућавају наставницима да одговоре на потребе различитих категорија ученика, укључујући и ученике с израженим проблемима у понашању (Knoff, 2012; Pavri, 2004; Stortmont et al., 2011). Ипак, треба нагласити да стручно усавршавање у области превенције непожељних понашања не пружа наставницима готова решења која могу применити у конкретним ситуацијама. Оно доприноси развијању знања и вештина које им помажу да адекватније одговоре на захтеве реалног школског контекста.

Иако смо разматрајући поједине области стручног усавршавања наставника користили термине као што су стицање знања или упознавање наставника с одређеним теоријским поставкама, то не значи да сматрамо да у стручном усавршавању наставника треба да доминира теоријско образовање. Њиме треба да се обједињује развој теоријских знања и практичних вештина потребних за успешан васпитно-образовни рад (Knoff, 2012; Meyer, 2002). Према резултатима неких истраживања, најповољнији утицај на образовне исходе, понашање и развој ученика има стручно усавршавање којим је обједињено усвајање теоријских знања и развијање практичних вештина путем демонстрације, увежбавања и континуиране подршке након иницијалне обуке (Lang & Fox, 2004). То значи да важан сегмент стручног усавршавања треба да чини примена усвојених знања и вештина у реалним школским ситуацијама (Elmore, Putnam & Borko, preма: Domitrovich et al., 2009; Emmer & Stough, 2001).

Развијање знања и вештина наставника остварује се путем различитих облика стручног усавршавања који у зависности од места реализације могу да се организују изван школе (екстерни) или у самој школи (интерни). Док конференције, конгреси, симпозијуми представљају екстерне облике стручног усавршавања; семинари, трибине, стручне консултације могу да се реализују у ваншколским или школским условима. Облици стручног усавршавања који се организују у школи, и представљају важан вид подршке и помоћи наставницима у решавању разних дилема и проблема с којима се сусрећу и суочавају у васпитно-образовном раду, јесу стручне консултације, анализе конкретних случајева и примера из праксе школе, огледни и угледни часови, тематске радионице, размена информација и искустава са колегама итд. Посебно погодан начин за преиспитивање и унапређивање практичног деловања у васпитно-образовном процесу представља формирање наставничких група у оквиру којих наставници размењују искуства из сопствене наставне праксе, заједнички трагају за решењима и могућим начинима превазилажења тешкоћа у свакодневном раду и односима с ученицима (Lang & Fox, 2004).

Закључна разматрања

Стручно усавршавање, као саставни део професионалног развоја, представља динамички процес који захтева од наставника да преиспитује сопствено понашање, да буде отворен за промене и да увиђа потребу за стицањем, проширивањем и продубљивањем сазнања и развијањем одређених компетенција (Domitrovich et al., 2009), што доприноси развијању свести (и одговорности) о нужности пружања подршке различитим потребама и аспектима развоја њихових ученика. Осим тога, да би превенција непожељних понашања постала важно подручје рада и стручног усавршавања наставника, потребно је да наставници поставе свесни распрострањености непожељних понашања (различитог степена) међу ученицима и да буду спремни и одлучни да с одговарајућом озбиљношћу приступе мењању таквог стања (Olweus, 1998).

Наставник, као реализатор наставних и ваннаставних активности, својим понашањем, односом према ученицима, одабиром активности и метода рада у настави, доприноси повољним исходима у понашању ученика, али може да делују и тако да његов позитиван утицај изостане. Уколико изостаје подршка наставника, уколико чешће кажњава него што похваљује или уколико је недоследан у понашању, стварају се услови који погодују развоју непожељних облика понашања. Стога, стручно оспособљавање које доприноси спремности наставника да одговори на различите потребе ученика и пружи им одговарајуће облике подршке и помоћи у процесу образовања и васпитања представља значајну претпоставку ефективног остваривања васпитно-образовног процеса и превенције непожељних понашања ученика као његовог значајног дела.

Литература

- Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
- Domitrovich, C.E., Gest, S. D., Gill, S., Jones, D. & DeRousie, R. S. (2009). Individual Factors Associated With Professional Development Training Outcomes of the Head Start REDI Program. *Early Education and Development*, Vol. 20, No. 3, 402-430.
- Emmer, E. T. & Stough, L. M. (2001). Classroom Management: A Critical Part of Educational Psychology, with Implications for Teacher Education. *Educational Psychology*, Vol. 36, No. 2, 103-112.
- Evans, M. P. (2013). Educating Preservice Teachers for Family, School and Community Engagement. *Teaching Education*, Vol. 24, No. 2, 123-133.
- Gable, R.A., Hester, P.H., Rock, M.L. & Hughes, K.G. (2009). Back to Basics: Rules, Praise, Ignoring, and Reprimands Revisited. *Intervention in School and Clinic*, Vol. 44, No. 4, 195-205.
- Gorman Smith, D. (2003). Effects of Teacher Training and Consultation on Teacher Behavior Toward Students at High Risk for Aggression. *Behavior Therapy*, Vol. 34, No.4, 437-452.
- Hawkins, J. D., Van Horn, M.L. & Arthur, M.W. (2004). Community Variation in Risk and Protective Factors and Substance Use Outcomes. *Prevention Science*, Vol. 5, No. 4, 213-220.
- Ivić, I., Pešikan, A. i Antić, S. (2001). *Aktivno učenje: priručnik za primenu metoda aktivne nastave (učenja)*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Kincaid, D., Childs, K., Blase, K.A. & Wallace, F. (2007). Identifying Barriers and Facilitators in Implementing Schoolwide Positive Behavior Support. *Journal of Positive Behavior Interventions*, Vol. 9, No. 3, 174-184.
- Knoff, H. M. (2012). *School Discipline, Classroom Management & Student Self-Management: APBS Implementation Guide*. Thousand Oaks: Corwin, A Sage Company.
- Lang, M. & Fox, L. (2004). Breaking With Tradition: Providing Effective Professional Development for Instructional Personnel Supporting Students with Severe Disabilities. *Teacher Education and Special Education*, Vol. 27, No. 2, 163-173.
- Lewis, T.J., Jones, S.E.L., Horner, R.H. & Sugai, G. (2010). School-Wide Positive Behavior Support and Students with Emotional/Behavioral Disorders: Implications for Prevention, Identification and Intervention. *Exceptionality*, Vol. 18, No. 2, 82-93.
- Luiselli, J.K., Putnam, R.F., Handler, M.W. & Freinberg, A.B. (2006). Whole-School Positive Behavior Support: Effects on Student Discipline Problems and Academic Performance. *Educational Psychology*, Vol. 25, No. 2-3, 183-198.
- Masten, A. S. (2001). Resilience Processes in Development. *American Psychologist*, Vol. 56, No. 3, 227-238.
- McKevitt, B. C. & Braaksma, A. D. (2008). Best Practices in Developing a Positive Behavior Support System at the School Level. In A. Thomas & J. Grimes (Eds.), *Best Practices in School Psychology V* (pp. 735-747). Bethesda, MD: National Association of School Psychologists.
- Meyer, H. (2002). *Didaktika razredne kvake: rasprave o didaktici, metodici i razvoju škole*. Zagreb: Educa.
- Miller, G. E., Lines, C., Sullivan, E. & Hermanutz, K. (2013). Preparing Educators to Partner with Families. *Teaching Education*, Vol. 24, No. 2, 150-163.
- Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga.

- Pavri, S. (2004). General and Special Education Teachers' Preparation Needs in Providing Social Support: A Needs Assessment. *Teacher Education and Special Education*, Vol. 27, No. 4, 433-443.
- Pianta, R. C. (2011). Individualized and Effective Professional Development Supports in Early Care and Education Settings. *Zero to Three*, Vol. 32, No. 1, 4-10.
- Simonsen, B., Sugai, G. & Negron, M. (2008). Schoolwide Positive Behavior Supports: Primary Systems and Practices. *Teaching Exceptional Children*, Vol. 40, No. 6, 32-40.
- Stortmont, M., Reinke, W. & Herman, K. (2011). Teachers' Knowledge of Evidence-Based Interventions and Available School Resources for Children with Emotional and Behavioral Problems. *Journal of Behavioral Education*, Vol. 20, No. 2, 138-147.
- Thornberg, R. (2007). Inconsistencies in Everyday Patterns of School Rules. *Ethnography and Education*, Vol. 2, No. 3, 401-416.
- Walker, H. M. & Shinn, M. R. (2002). Structuring School-Based Interventions to Achieve Integrated Primary, Secondary, and Tertiary Prevention Goals for Safe and Effective Schools. In H.M. Walker, M.R. Shinn & G. Stoner (Eds.), *Interventions for Academic and Behavior Problems II: Preventive and Remedial Approaches*. Bethesda, MD: National Association of School Psychologists.
- Webster Stratton, C., Reid, M.J. & Stoolmiller, M. (2008). Preventing Conduct Problems and Improving School Readiness: Evaluation of the Incredible Years Teacher and Child Training Programs in High-risk Schools. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 49, No. 5, 471-488.
- Webster Stratton, C. & Reid, M. J. (2010). A School-Family Partnership: Addressing Multiple Risk Factors to Improve School Readiness and Prevent Conduct Problems in Young Children. In S. L. Christenson & A. L. Reschly (Eds.), *Handbook of School-Family Partnerships* (pp. 204-226). New York: Routledge.

Подаци о аутору

Мр Зорица Шалић (1974) је асистент на Одељењу за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду.
E-mail: zorica.saljic@f.bg.ac.rs